

Οι αόριστες νομικές έννοιες ως όχημα πραγμάτωσης των θεμελιωδών αρχών και αξιών του πολιτεύματος.¹

Ιφιγένεια Καμτσίδου

Αν. καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου

Διάγραμμα

I) Εισαγωγή: Ζητήματα ορολογίας και ορισμών.

II) Οι αόριστες νομικές έννοιες ως στοιχείο του «δικαίου» χαρακτήρα του δικαίου και ως όχημα των θεμελιωδών αξιών του πολιτεύματος.

α) Η ενσωμάτωση των κοινωνικών εξελίξεων στις αόριστες έννοιες

β) Η “εφεύρεση” των αόριστων εννοιών του Συντάγματος και η πραγμάτωση των θεμελιωδών αρχών του πολιτεύματος.

γ) Η ερμηνευτική σημασία των αόριστων εννοιών.

III. Η ανεύρεση του κανονιστικού περιεχομένου των αόριστων εννοιών και η ανάδυση μιας αναστοχαστικής ορθολογικότητας του δικαίου

α) Το δίκαιο, η επιστήμη και η κοινωνική εμπειρία

β) Η ερμηνεία των αόριστων νομικών εννοιών και ο διάλογος των εξουσιών

γ) Οι αόριστες νομικές έννοιες στηρίζουν τον έλεγχο νομιμότητας και εκλεπτύνουν τον έλεγχο συνταγματικότητας των κρατικών πράξεων

Αντί κατακλείδας: πέρα από τον φόβο του δικαστικού ακτιβισμού και τον φόβο της φωνής του λαού

I) Εισαγωγή: Ζητήματα ορολογίας και ορισμών.

Η θεμελίωση της κοινωνικής συμβίωσης στους κανόνες δικαίου είναι μια από τις ισχυρότερες εγγυήσεις της προσωπικής και συλλογικής αυτονομίας: προσδιορίζοντας τι απαγορεύεται, τι επιτρέπεται ή τι επιβάλλεται, το θετικό δίκαιο διαγράφει ένα ασφαλές πλαίσιο για την συμπεριφορά καθενός μέλους του κοινωνικού συνόλου και για την δράση των συλλογικοτήτων, που έτσι ενεργούν με όρους αυτοπροσδιορισμού. Για τον λόγο αυτό, η παραγωγή και η ερμηνεία του δικαίου δεν αποτελούν απλώς τεχνικά ζητήματα, κρίσιμα για την νομική επιστήμη, αλλά έχουν σημαντική πολιτική και θεσμική σημασία: η πληρότητα και η σαφήνεια των κανόνων δικαίου, καθώς και οι ερμηνευτικές μέθοδοι που ακολουθούν οι εφαρμοστές τους είναι παράμετροι της

---

¹ Εισήγηση στην Ημερίδα της Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργιών, 9/10/2020

παραπάνω αυτονομίας και, έμμεσα, του δημοκρατικού χαρακτήρα του πολιτεύματος. Σε αυτό το πλαίσιο, αναπτύχθηκε και η συζήτηση για τις αόριστες νομικές έννοιες.

Κατά την περίοδο που επικρατούσε η αντίληψη ότι το δίκαιο “υπνώττει” μέσα στις διατάξεις και για την εφαρμογή του αρκούσε κανείς να προσεγγίσει τις λέξεις, ο εντοπισμός ασάφειας ή αοριστίας στην διάταξη δικαιολογούσε την ερμηνεία της: *interpretatio cessat in claris*, με άλλα λόγια, όταν οι έννοιες είναι σαφείς και ορισμένες, ο δικαστής δεν μπορεί παρά να είναι το “στόμα του νόμου”.

Ωστόσο, οι αόριστες έννοιες δεν είναι ούτε πρέπει να ταυτίζονται με τις ασαφείς έννοιες ή διατάξεις, ενώ επιβάλλεται και η διάκριση τους από τις αξιολογικές έννοιες. Ασαφείς είναι οι έννοιες που το νοηματικό περιεχόμενο τους είναι θολό και ανεπίδεκτο εφαρμογής ή αντιφατικό, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται αντινομίες στην διοικητική πράξη και έριδες στην νομολογία. Μάλιστα, η αποκατάσταση του νοήματός τους θεμελιώνει την αρμοδιότητα της Ολομέλειας της Βουλής να ερμηνεύει αυθεντικά τον νόμο και να προσδίδει αναδρομική ισχύ στον κανόνα που επαναδιατυπώνεται².

Οι αόριστες έννοιες δεν είναι ασαφείς, δηλαδή δεν στερούνται σημασιολογικού περιεχομένου³. Απλώς, έχουν ευρύτερη εννοιολογική περιφέρεια σε σχέση με τον πυρήνα τους, ενώ οι έννοιες που εμφανίζονται ως ορισμένες διαθέτουν «στενή» εννοιολογική περιφέρεια. Με άλλα λόγια, και οι αόριστες έννοιες στοιχειοθετούνται μέσα από τις κρίσιμες ιδιότητες των σχέσεων που ρυθμίζουν, διαθέτουν δηλαδή σημασιολογικό βάθος, δεν είναι όμως εύκολα διαγνώσιμο ποιες ομοειδείς καταστάσεις υπάγονται σε αυτές⁴.

Τέλος, αξιολογικές έννοιες είναι αυτές που ενσωματώνουν μια ηθικοπολιτική στάθμιση (π.χ. χρηστά ήθη). Ο προσδιορισμός του περιεχομένου τους, επομένως, συναρτάται προς τις ευρύτερες φιλοσοφικές, ιδεολογικές και κοινωνικές θεωρήσεις του νομοθέτη και του ερμηνευτή του δικαίου. Μια αόριστη νομική έννοια μπορεί, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη, να είναι και αξιολογική, χωρίς πάντως οι δυο κατηγορίες να ταυτίζονται.

---

² βλ. Κ. Χρυσόγονου, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Αθήνα Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2014, σ. 480 επ.

³ Βλ. Κ. Σταμάτη, *Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων*, Αθήνα Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2009, σ. 273-4, Ευ. Κουτούπα-Ρεγκάκου, *Αόριστες και τεχνικές έννοιες στο δημόσιο δίκαιο*, Αθήνα Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 1997, σ. 16.

⁴ Κ. Σταμάτη, *ό.π.*, σ.245 επ.

Η αντίληψη λοιπόν ότι οι αόριστες έννοιες είναι ένα “αγκάθι” για την έννομη τάξη φαίνεται καταρχάς δικαιολογημένη: δεδομένου ότι συχνά δεν παρέχουν ασφαλείς κατευθύνσεις, ότι δεν καθορίζουν με ακρίβεια ποιες συμπεριφορές απαγορεύονται ή καταλαμβάνονται από την εντολή που περιέχει ο κανόνας, η χρήση τους κάνει πολύπλοκη την κατανόηση του νοήματος του τελευταίου και δύσκολη την εφαρμογή του⁵. Ειδικά στο πεδίο του δημόσιου δικαίου, όπου αποδέκτες των επιταγών του κανόνα είναι οι κυβερνώντες και η διοίκηση, τούτο μπορεί να σημαίνει χαλαρότερη δέσμευσή τους και διεύρυνση των περιθωρίων της αυθαιρεσίας⁶. Ταυτόχρονα, όταν η κρατική εξουσία λειτουργεί με βάση δυσανάγνωστους κανόνες, η νομιμοποίησή της φθίνει, με αποτέλεσμα να δικαιολογείται και η ανυπακοή των κυβερνώμενων.

Ωστόσο, τα πράγματα δεν είναι μονοσήμαντα. Πραγματικά, οι αόριστες έννοιες μας αναγκάζουν να σκεφτούμε διαφορετικά την κανονιστικότητα του δικαίου και η εννοιολόγησή τους είναι μια από τις παραμέτρους που κλόνισαν την κλασική θεώρηση της έννομης τάξης ως μιας συνεκτικής και ιεραρχικά αρθρωμένης πυραμίδας. Πάντως, η πυραμίδα ρηγματώθηκε εδώ και δεκαετίες, έχοντας εξαντλήσει την εγγυητική λειτουργία του θετικισμού⁷. Έτσι, παρά τις διαφορετικές απόψεις για το πως ο κανόνας απορρέει από τις διατάξεις, είναι πια γενική η παραδοχή ότι το δίκαιο δεν

---

⁵ Τούτο εξηγεί κάπως την τάση τη νομολογίας να εξομοιώνει την χορήγηση διακριτικής ευχέρειας στην διοίκηση με την χρήση αόριστων εννοιών, όπως π.χ. η πρόσφατη ΣτΕ 357/2020, με την οποία κρίθηκε ότι “Δεν μπορεί δηλαδή ο νομοθέτης ή η κανονιστικώς δρώσα Διοίκηση, χρησιμοποιώντας αόριστες έννοιες και γενικές ρήτρες, οι οποίες χρήζουν προσδιορισμού με συμπλήρωση, να αφήνουν σε διοικητικά όργανα περιθώρια ουσιαστικής εκτίμησης ή αξιολόγησης της συμπεριφοράς ατόμων ή της εκτίμησης ή αξιολόγησης άλλων πραγματικών δεδομένων, προκειμένου να εκδώσουν ατομική διοικητική πράξη περιοριστική της εν λόγω ελευθερίας. Συνεπώς, νόμος που θεσπίζει περιορισμούς στην ελεύθερη έξοδο και είσοδο στη Χώρα οποιουδήποτε Έλληνα, δεν αντίκειται στο Σύνταγμα, όταν αναθέτει στα διοικητικά όργανα τη διαπίστωση απλώς και μόνο της συνδρομής των τασσόμενων από το ίδιο το νομοθετικό κείμενο, κατά τρόπο γενικό, αλλά συγκεκριμένο και σαφή, αντικειμενικών προϋποθέσεων, με τη συνδρομή των οποίων επιτρέπεται η έκδοση ατομικής διοικητικής πράξης περιοριστικής της εν λόγω ελευθερίας (βλ. ΣτΕ 2313/1976 Ολομ., 2858/1985, 4674 Ολομ., 378/2012, 1799/2016).” Όπως όμως επισημαίνεται πιο κάτω, τούτη η εξομοίωση δεν ευσταθεί και γεννά σύγχυση: η εννοιολόγηση των αόριστων εννοιών είναι μια νοητική διαδικασία που διαφέρει από την επιλογή μεταξύ περισσότερων εξίσου αποδεκτών λύσεων στο εσωτερικό του ισχύοντος νομικού πλαισίου, ασκείται και ελέγχεται διαφορετικά.

⁶ Για τον λόγο αυτό, εξάλλου, στο ποινικό δίκαιο, που οι κανόνες του επιβάλλουν ως κύρωση την στέρηση της προσωπικής ελευθερίας, η χρήση αόριστων εννοιών απαγορεύεται. Η συνταγματικής περιωπής αρχή *nullum crimen nulla poena sine lege certa* επιβάλλει η άδικη πράξη και τα αποτελέσματά της να περιγράφονται με σαφήνεια και πληρότητα, ώστε να επιτελείται όχι μόνον η αντεγκληματική αλλά και η εγγυητική λειτουργία του δικαίου, βλ. Ν. Παρασκευόπουλου, *Τα θεμέλια του ποινικού δικαίου*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σακούλα, 2020, σ. 115 επ.

⁷ Την εγγυητική λειτουργία του θετικισμού στην συγκυρία του μετεμφυλιακού πολιτικού συστήματος, ανέδειξε ο Α. Μάνεσης, *Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος Ι*, «Το Νομικόν»- εκδ. Η. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1956, σ. 222 επ. Στις συνθήκες δημοκρατικής λειτουργίας του πολιτεύματος, με την ίδια στιβαρότητα έδειξε ότι η θετικιστική προσέγγιση είναι ανεπαρκής για την θεμελίωση των λειτουργιών του Συντάγματος και πρότεινε την διαλεκτική θεώρηση του δικαίου.

ενυπάρχει μέσα στις λέξεις, αλλά είναι δυναμικό: το νόημα των κανόνων του διατυπώνεται με την ερμηνεία των διατάξεων και με την αναζήτηση από τον εφαρμοστή του δικαίου και τον επιστήμονα της *ορθότερης στην επίμαχη περίπτωση κανονιστικής πρότασης*⁸.

Οι αόριστες έννοιες, λοιπόν, αποτελούν και αυτές αντικείμενο της ερμηνείας, μέσω της οποίας και με βάση τις μεθόδους της νομικής επιστήμης αναδεικνύεται η αρμόζουσα σε κάθε περίπτωση κανονιστική λύση⁹. Η υποχρέωση του εφαρμοστή να νοηματοδοτήσει την αόριστη έννοια κατά την κατάρτιση της μείζονος πρότασης, δείχνει ότι η χρήση της δεν συνιστά χορήγηση διακριτικής ευχέρεια στην διοίκηση¹⁰. Οι αόριστες έννοιες δεν επιτρέπουν στην διοίκηση να πράξει ή να μην πράξει, να υπαγάγει ή όχι την περίπτωση που την απασχολεί στον κανόνα. Αντίθετα, η ευρεία εννοιολογική έκτασή τους και οι αμφιβολίες που αυτή γεννά ως προς την υπαγωγή, ιδρύουν αυξημένες απαιτήσεις για στιβαρό προσδιορισμό του νοήματός τους, ώστε η κανονιστική πρόταση που θα προκύψει να πείθει για την ορθότητά της ενόψει των πραγματικών περιστατικών.

II) Οι αόριστες νομικές έννοιες ως στοιχείο του «δικαίου» χαρακτήρα του δικαίου και ως όχημα των θεμελιωδών αξιών του πολιτεύματος.

Επομένως, προτείνεται η υπόθεση, ότι η ερμηνευτική συγκρότηση των αόριστων εννοιών βοηθά στην αλλαγή του δικαίου, επειδή ευνοεί τον “εμποτισμό” των κανόνων του από τις θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος, καθώς και την “επαναδιατύπωση” των τελευταίων με βάση τα κοινωνικά αιτήματα και τις εξελισσόμενες θεσμικοπολιτικές αντιλήψεις.

Γνωστά παραδείγματα από την νομολογία φανερώνουν ότι η σημασιολόγηση των αόριστων εννοιών αποτέλεσε κρίσιμη παράμετρο για να στηριχθούν οι κριτικές απόψεις για το δίκαιο και να ενισχυθεί το αίτημα για δικαιότερη εφαρμογή του. Πραγματικά, η διαδικασία εννοιολόγησης των αόριστων εννοιών έδειξε, ότι εφόσον οι

---

⁸ Κ. Σταμάτης, *ό.π.*, σ.

⁹ Έτσι και ο Φ. Σπυρόπουλος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Αθήνα Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σ. 143, που επισημαίνει ότι οι αόριστες αφήνουν “ευρέα περιθώρια υπαγωγής ορισμένων πραγματικών περιστατικών στον κανόνα δικαίου.”

¹⁰ Βλ. Κ. Γώγος, “Δημιουργούν οι αόριστες νομικές έννοιες πράγματι διακριτική ευχέρεια της Διοίκησης;” *ΔιΔικ* 2021/1, σ. 7 επ., *contra* Ευ. Κουτούπα - Ρεγκάκου, “Ο ρόλος των αόριστων εννοιών στο σύγχρονο κράτος δικαίου”, σε Α. Μανιτάκη-Κ. Σταμάτη, *Όψεις του κράτους δικαίου*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 1990, σελ. 275 επ.

δικαστές και τα στελέχη της Δημόσιας Διοίκησης περιορίζονται στον εντοπισμό ενός προϋφιστάμενου κανόνα, τα νοήματα του οποίου θεωρούνται δεδομένα και αναλλοίωτα, το έργο τους εξαντλείται σε μια διαδικαστική διαμεσολάβηση, που δεν απαντά στο κανονιστικό αίτημα της περίπτωσης, με αποτέλεσμα η λύση που δίνεται να είναι ανεπιεικής.

Ενδεικτικά, στην υπόθεση της Αγνής Ρουσοπούλου, το Συμβούλιο της Επικρατείας επιλέγοντας την γραμματική ερμηνεία του τότε ισχύοντος Συντάγματος έμεινε πιστό σε μια ισότητα τυπική, διαμορφωμένη πριν από το καταγιστικό γεγονός του Α' Παγκόσμιου Πολέμου και πριν οι Ελληνίδες διεκδικήσουν να αναγνωριστεί η ίση κοινωνική αξία τους. Μια νέα νομικός δεν έγινε δεκτή στον διαγωνισμό για την πρόσληψη παρέδρων στο ανώτατο δικαστήριο και το συνταγματικό πρόταγμα εξασφάλισε μια ισότητα λειψή και μόνον για τους μισούς πολίτες. Το ίδιο δικαστήριο, στις υποθέσεις των «θετικών μέτρων» προσδιόρισε διαφορετικά την έννοια της ισότητας, με αποτέλεσμα η προστασία που αυτή παρέχει να αντιμετωπίζει τις κοινωνικές προκαταλήψεις και να συμβάλλει στην εξάλειψη των έμφυλων διακρίσεων.

α) Η ενσωμάτωση των κοινωνικών εξελίξεων στις αόριστες έννοιες

Οι αόριστες έννοιες, λοιπόν, είναι το όχημα που διευκολύνει την σχέση της κοινωνίας με το δίκαιο και τις αξίες που αυτό ενσωματώνει. Πρόκειται για μια πορεία αμφίδρομη και συχνά αντιφατική: αφενός το δίκαιο ανταποκρίνεται στα κοινωνικά αιτήματα και διεκδικήσεις· αφετέρου κατευθύνει συμπεριφορές με ορθολογική και συστηματική αναγωγή σε αξίες που είναι σημαντικές για την συγκρότηση και την συνοχή της πολιτικής κοινότητας .

Την υποδοχή των εξελισσόμενων κοινωνικών συνθηκών από τους κανόνες του δημοσίου δικαίου μαρτυρά η εννοιολόγηση της αόριστης έννοιας της (χαρακτηριστικώς) ανάξιας συμπεριφοράς που συναντάται στο πειθαρχικό δίκαιο των πολιτικών και στρατιωτικών υπαλλήλων. Ήδη από την δεκαετία του 1970 συμπεριφορές που είχαν υπαχθεί στις σχετικές διατάξεις, όπως η σύναψη φιλικής σχέσης με τουρίστες ή ερωτικού δεσμού με αλλοδαπή, κρίθηκε ότι δεν συνιστούν καθαυτές πειθαρχικό παράπτωμα¹¹. Ωστόσο, η διοίκηση συνέχισε για μεγάλο χρονικό

---

¹¹ ΣτΕ 2209/1977.

διάστημα να αντιμετωπίζει τις φιλίες και την ερωτική ζωή των υπαλλήλων με το βλέμμα προηγούμενων δεκαετιών.

Η στάση των πειθαρχικών συμβουλίων προξένησε νομολογιακή αντίδραση και κρίθηκε ότι για να στοιχειοθετηθεί η ανάξια συμπεριφορά, όταν οι πράξεις αναπτύσσονται στο “ευρύτατο φάσμα της ατομικής δραστηριότητας του αστυνομικού υπαλλήλου... θα πρέπει οι πράξεις αυτές να είχαν επίδραση στην υπηρεσία του (συμπεριφορά, απόδοση κλπ.), ή να προκάλεσαν το υπηρεσιακό ή το ευρύτερο κοινωνικό του περιβάλλον, πάντοτε δε με υπαιτιότητα του ίδιου.”¹² Η αόριστη έννοια απέκτησε, με αναγωγή καταρχάς στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ. 1 Συντ.), σαφέστερη εννοιολογική περιφέρεια, από την οποία σταδιακά εξαιρέθηκε παντελώς η ερωτική ζωή συναινούντων ενηλίκων, που κατά το Σύνταγμα είναι απολύτως απαραβίαστη¹³.

β) Η “εφεύρεση” των αόριστων συνταγματικών εννοιών και η πραγμάτωση των θεμελιωδών αρχών του πολιτεύματος.

Επιπλέον, οι θεμελιώδεις αρχές του Συντάγματος συγκροτούνται από αόριστες νομικές έννοιες. Πολυάριθμες ρήτρες καλούνται να επιτελέσουν ρόλο εγγυητικό ή περιοριστικό της προσωπικής και συλλογικής αυτονομίας και ζητούν από τον ερμηνευτή να προσδιορίσει ποιες περιπτώσεις υπάγονται σε αυτές. Η αρχή της ισότητας και του χρέους εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης παρέχουν εύγλωττα παραδείγματα.

Όπως είναι γνωστό, υποστηρίχθηκε ότι η ισότητα ως αόριστη έννοια στερείται εννοιολογικού περιεχομένου, ότι είναι ένα άδειο δοχείο¹⁴: δεδομένης της ποικιλίας και της πολυπλοκότητας των κοινωνικών σχέσεων που δικαιολογούν ή/και επιβάλλουν διαφοροποιημένη μεταχείριση, η αρχή εξαντλείται σε μια απλή υποχρέωση αιτιολόγησης της παρέκκλισης, δηλαδή αποτελεί διαδικαστικό κανόνα ‘κατανομής’ του βάρους της επιχειρηματολογίας, το οποίο φέρει αυτός που εισηγείται την εξαίρεση από την γενική ρύθμιση.

---

¹² ΔιοκΕφΘεσ 180/1996.

¹³ ΣτΕ 888/2008.

¹⁴ βλ. Σ. Κοφίνη, *Ισότητα και απαγόρευση διακρίσεων*, Αθήνα Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ. 86 επ.

Η απάντηση στην παραπάνω αντίληψη δεν παρουσιάζει μόνον θεωρητικό ενδιαφέρον¹⁵. Ξεκινώντας από την απαγόρευση θέσπισης χαριστικού μέτρου ή αναγνώρισης προνομίου, που διατηρεί και σήμερα την επικαιρότητά της,¹⁶ και διερχόμενη από την διαμόρφωση της υποκατηγορίας της "εκδήλως άνισης μεταχείρισης", η νομολογία συνέβαλλε στην σύγχρονη σημασιολόγηση της ισότητας και στην αποσαφήνιση του κανονιστικού της περιεχομένου της αρχής. *Ισότητα στις μέρες μας δεν σημαίνει απλώς απαίτηση για ειδική θεμελίωση της παρέκκλισης, αλλά αναγνώριση καθενός προσώπου ως φορέα ίσης κοινωνικής αξιοπρέπειας¹⁷ και υποχρέωση του κράτους να εξασφαλίζει την έμπρακτη απόλαυση των δικαιωμάτων σε όλα τα μέλη του κοινωνικού συνόλου.*

Η εννοιολόγηση της αόριστης έννοιας της ισότητας έχει αυτονοήτως δικονομική σημασία, καθώς μπορεί να στηρίξει ένα συστηματικό και βαθύτερο αναιρετικό έλεγχο. Έχει όμως και ιδιαίτερο θεσμικοπολιτικό βάρος: οι πολιτικοοικονομικές, ακόμη και οι γεωπολιτικές εξελίξεις αλλάζουν την κοινωνική ζωή της χώρας, μεταβάλλουν την σύνθεση του πληθυσμού και εντείνουν τις διαφορές, με αποτέλεσμα ο σεβασμός της αρχής να ανάγεται σε εργαλείο κοινωνικής συνοχής και συλλογικής προόδου.

Αντίστοιχα, οι δυο πρόσφατες μεγάλες κρίσεις, η οικονομική και η πανδημική, δείχνουν πως η έννοια του χρέους της εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης (άρθρο 25 παρ. 4 Συντ.) μπορεί να συμβάλλει στην αντιμετώπιση προβλημάτων που σχετίζονται με το κράτος δικαίου και την δημοκρατία. Αόριστη έννοια που από την θέσπιση του Συντάγματος αντιμετωπίζεται ως περιοριστική των δικαιωμάτων, εννοιολογήθηκε πρόσφατα με αφορμή την δικαστική αξιολόγηση των μέτρων που αφορούσαν στις περικοπές μισθών και συντάξεων και καταρχάς συνέβαλε στην κατάφαση της συνταγματικότητάς τους¹⁸.

Η κοινωνική πραγματικότητα, όμως, επέβαλλε την επανασημασιολόγησή της: η μετάθεση του βάρους της δημοσιονομικής κρίσης σε ορισμένες ομάδες γέννησε κοινωνικές αδικίες, για την άμβλυνση των οποίων κρίθηκε ότι "ενόψει και της καθιερούμενης στο άρθρο 25 παρ.4 του Συντάγματος αξίωσης του Κράτους να εκπληρώνουν όλοι οι πολίτες το χρέος της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης, δεν

---

¹⁵ ό.π.,

¹⁶ Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 681/2008, 986/2014, ΑΕΔ 8/2019 με ενδιαφέρουσα μειοψηφία και ΣτΕ 296/2020.

¹⁷ Χ. Δεληγιάννη-Δημητράκου, "Ουσιαστική ισότητα και ανθρώπινη αξιοπρέπεια", *ΕρημιάΔ*, 2014/5, σ. 633, επ.

¹⁸ Ενδεικτικά ΣτΕ 1031/2015.

είναι επιτρεπτό η επιβάρυνση από τα μέτρα που λαμβάνονται προς αντιμετώπιση της δυσμενούς και παρατεταμένης οικονομικής συγκυρίας να κατανέμεται πάντοτε σε συγκεκριμένες κατηγορίες πολιτών, ώστε η σωρευτική επιβάρυνση αυτών να είναι ιδιαίτερα μεγάλη και να είναι πλέον εμφανής η υπέρβαση των ορίων της αναλογικότητας και της ισότητας στην κατανομή των δημόσιων βαρών, αντί της προώθησης διαρθρωτικών μέτρων ή της είσπραξης των φορολογικών εσόδων, από τη μη εφαρμογή των οποίων ευνοούνται, κυρίως, άλλες κατηγορίες πολιτών”¹⁹.

Η αόριστη έννοια του χρέους της εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης απέκτησε πλουσιότερο περιεχόμενο, που στηρίζει την ερμηνευτική πρόταση τούτο το χρέος να μην βαρύνει αποκλειστικά τους πολίτες, αλλά να αποτελέσει θεμέλιο και της υποχρέωσης του κράτους να εξασφαλίζει τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ιδίως των κοινωνικών²⁰.

Ανοιχτή απέναντι στις δραματικές εξελίξεις, η αόριστη έννοια χρησιμεύει ως επιχείρημα τόσο σε όσους στοχεύουν στην ενίσχυση της κοινωνικής πολιτικής του κράτους, όσο και σε αυτούς που υποστηρίζουν την υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού κατά του COVID 19. Ο καθορισμός της εννοιολογικής της περιφέρειας συναρτάται με το αίτημα ισόρροπης προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά και με την διενέργεια ενός ανοιχτού και δημοκρατικού διαλόγου για τα παραπάνω κρίσιμα ζητήματα.

γ) Η ερμηνευτική σημασία των αόριστων εννοιών.

Τέλος, σημαντική είναι η ερμηνευτική λειτουργία των αόριστων νομικών εννοιών: η αναγωγή σε αυτές συντελεί στην διασφάλιση της συνοχής του δημόσιου δικαίου, στην ισόρροπη προστασία των δικαιωμάτων, στην ενίσχυση της διακανονιστικότητας, καθώς και στον προσδιορισμό των γενικεύσιμων συμφερόντων που συχνά συνδέονται με την επιδίωξη συνταγματικών προβλέψεων και σκοπών.

Έννοιες που συναντώνται σε διαφορετικούς κλάδους, όπως τα χρηστά ήθη και η κατάχρηση δικαιώματος, μπορούν να συμβάλλουν στον “εμποτισμό” όλων των

---

¹⁹ ΣτΕ 1307/2019 με παραπομπή στις ΣτΕ 481/2018 Ολ, 431/2018, 4741/2014, 2192-2196/2014.

²⁰ Έτσι ο Σ. Μήτσας ”Ο Covid-19 και το «χρέος κοινωνικής αλληλεγγύης» του ελληνικού Συντάγματος (άρθρο 25§4)”, <https://www.constitutionalism.gr/>, πρβλ. Α. Παπατόλια, «Κοινωνικά δικαιώματα και χρέος αλληλεγγύης σε εποχές πανδημίας». Μια κριτική προσέγγιση της κρατούσας ερμηνείας”, <https://www.constitutionalism.gr/>

κλάδων του δικαίου από τις θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος, ώστε ο προσδιορισμός τους να ευνοεί την ενότητα της έννομης τάξης και τον σεβασμό των φιλελεύθερων και δημοκρατικών χαρακτηριστικών του πολιτεύματος.

Για παράδειγμα, τα χρηστά ήθη, που “εντοπίζονται” από τον ερμηνευτή πρώτα από όλα σε επίπεδο συνταγματικού δικαίου και ενόψει του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, δεν μπορεί να νοηματοδοτούνται διαφορετικά ανάλογα με τοπικά έθιμα ή με τις συνήθειες μιας επαγγελματικής ομάδας. Ο συστηματικός προσδιορισμός του νοήματος των σχετικών διατάξεων ευνοεί τον εκδημοκρατισμό της δημόσιας ηθικής και την αντιστοίχισή της με τις αντιλήψεις του δημοκρατικά νομιμοποιημένου νομοθέτη και με δικαιοκρατικές αρχές.

Αλλά και η κατάχρηση δικαιώματος, που δικαιολογημένα αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη στο πεδίο των συνταγματικών δικαιωμάτων²¹ σταδιακά μετεξελίσσεται σε γνώμονα αξιολόγησης της παρέμβασης του νομοθέτη στην σφαίρα τόσο της προσωπικής, όσο και της συλλογικής αυτονομίας. Η σύγχρονη σημασία της ρήτρας στο δημόσιο δίκαιο, ακόμη και η σχέση της με την ομαλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, φάνηκαν μέσα από την νομολογία του ΕΔΔΑ. Δεδομένου ότι το άρθρο 17 της ΕΣΔΑ εφαρμόστηκε κυρίως σε υποθέσεις σχετικές με τις ελευθερίες της έκφρασης, της συνάθροισης και της συνένωσης και με το δικαίωμα του εκλέγεσθαι²², η έννοια της κατάχρησης δικαιώματος νοηματοδοτείται από το ΕΔΔΑ ενόψει της συγκρότησης και της ομαλής λειτουργίας του δημόσιου χώρου σε μια δημοκρατική κοινωνία²³. Έτσι, και σε εθνικό επίπεδο η κατάχρηση των συνταγματικών δικαιωμάτων παύει να συνδέεται με την υπέρβαση του σκοπού τους, που συνήθως δεν υπάρχει, και προσδιορίζεται σε σχέση με τις απαιτήσεις της αποτελεσματικής προστασίας όλων των ελευθεριών και της δημοκρατικής οργάνωσης των πεδίων πραγμάτωσής τους.

---

²¹ Δεδομένου ότι κατά κανόνα βλ. Σ. Βλαχόπουλος, Η κατάχρηση δικαιώματος στη νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων, *ΔιΔικ* 2021/1, σ. 1 επ., με πλήρη υπομνηματισμό.

²² Ενδεικτικά Paksas κατά Λιθουανίας, απόφαση της 6.1.2011 (Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης)

²³ βλ. την συμβολή της Τ. Σταυρινάκη “Άρθρο 17- Κατάχρηση δικαιώματος” σε Λ.-Α. Σισιλιάνου, *Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) – Ερμηνεία κατ’ άρθρο*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 640, επ.

III. Η ανεύρεση του κανονιστικού περιεχομένου των αόριστων εννοιών και η ανάδυση μιας αναστοχαστικής ορθολογικότητας του δικαίου

Κατά την εννοιολόγηση των αόριστων εννοιών, οι απορίες που γεννά η ερμηνεία των κανόνων του δικαίου διατυπώνονται με έμφαση: με ποια μέσα προσδιορίζεται το περιεχόμενο των εννοιών από τον εφαρμοστή του δικαίου και πως αυτό συνδιαμορφώνει την ρυθμιστική εμβέλεια του κανόνα; Ποιο είναι το αρμόδιο όργανο να ορίσει το νόημά τους και σε ποιες δεσμεύσεις υποβάλλεται κατά την διατύπωση της απόφασής του; σε τι διαφέρει η απόδοση νοήματος σε μια αόριστη νομική έννοια από την ένταξή της σε ένα νομοθετικό κείμενο και πως η διαρκής ανασηματοδότησή της επηρεάζει την ασφάλεια του δικαίου και τον σεβασμό της δημοκρατικής αρχής;

Πρόκειται για ερωτήματα που επί δεκαετίες απασχολούν την νομική επιστήμη και για τα οποία εδώ δεν μπορεί να προταθεί ούτε συνοπτική γνώμη. Αξίζει, όμως, να επισημανθούν κάποιες πτυχές της ερμηνευτικής διαδικασίας που προσφέρουν ισχυρούς ενδείκτες για την ανάδυση μιας νέας ορθολογικότητας στο εσωτερικό της έννομης τάξης. *Μιας ορθολογικότητας που στηρίζει το δίκαιο όχι μόνον στον καταναγκαστικό χαρακτήρα του, αλλά και στην ικανότητά του να “επικοινωνεί” με τις κρίσιμες κοινωνικές εξελίξεις, δηλαδή να προσκτάται μέσα από την εφαρμογή του διαλεκτική υφή*

α) Το δίκαιο, η επιστήμη και η κοινωνική εμπειρία

Όπως οι λοιπές νομικές έννοιες, έτσι και οι αόριστες έννοιες συγκροτούνται είτε μέσω μιας πραγματολογικής, είτε μέσω μιας αξιολογικής συνιστώσας ή με την συνάρθρωση και των δυο αυτών παραμέτρων. Επομένως, για τον προσδιορισμό του νοήματός τους παρίσταται ανάγκη επιλογής των κρίσιμων ιδιοτήτων των καταστάσεων ή των σχέσεων τις οποίες αναπαριστούν. Τούτο δεν μπορεί να αποτελεί μια μοναχική δραστηριότητα του νομοθέτη, ακόμη δε περισσότερο του ερμηνευτή του δικαίου. Ο καθορισμός του νοήματος της αόριστης έννοιας παράγει κανονιστικές, δηλαδή σοβαρές κοινωνικές συνέπειες· για τον λόγο αυτό τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται και οι μέθοδοι επιλογής και εφαρμογής τους επικαθορίζουν το κύρος του κανόνα που διαμορφώνεται.

Αρωγός του ερμηνευτή και “εγγυητής” της πειστικότητας των κανονιστικών προτάσεων είναι η επιστήμη, ιδίως όταν η πραγματολογική συνιστώσα της αόριστης έννοιας είναι πρωτεύουσα. Έτσι, όταν τα δικαστήρια κλήθηκαν να εφαρμόσουν το άρθρο 24 Συντ. και να εξειδικεύσουν τους όρους διαφύλαξης των δασών και των

δασικών εκτάσεων, υιοθέτησαν την επιστημονική έννοια των εδαφικών αυτών οικοσυστημάτων και διέγραψαν με ασφάλεια τις υποχρεώσεις του νομοθέτη, που πρώτος επιφορτίζεται με την οργάνωση της συνταγματικά προβλεπόμενης προστασίας τους²⁴.

Για ένα ζήτημα που διαθέτει σαφείς οικονομικές προεκτάσεις και γεννά αντιθέσεις, η παραπομπή στην οικεία επιστήμη (δασική οικολογία), παρείχε ασφαλή και γενικότερα αποδεκτά κριτήρια νοηματοδότησης της νομικής έννοιας. Με αυτό τον τρόπο, το δασικό οικοσύστημα χαρακτηρίστηκε ως ιδιαίτερη βιοκοινότητα και διεκδίκησε την παροχή της αυτοτελούς και αυξημένης προστασίας που του παρέχει το περιβαλλοντικό Σύνταγμα²⁵. Συγκεκριμένα, η ταύτιση της νομικής με την επιστημονική έννοια του δάσους και της δασικής έκτασης ανέδειξε ως αποκλειστικό διακρίνον στοιχείο της την οργανική ενότητα της δασικής βλάστησης. Εφόσον αυτή υπάρχει, «υφίσταται η αντικειμενική προϋπόθεση της εννοίας του δάσους. Επομένως η συμβολή του δάσους στη διατήρηση της φυσικής και βιολογικής ισορροπίας και στην εξυπηρέτηση της διαβίωσης του ανθρώπου με αυτή τη συμβολή ή με τα προϊόντα της δασοπονίας αναφέρεται πλεοναστικώς»²⁶. Η συνταγματική επιταγή για την διατήρηση και την διαφύλαξη του δάσους στηρίχθηκε σε ένα ακριβές και πειστικό θεμέλιο, που η κλιματική αλλαγή καθιστά όχι απλώς επίκαιρο, αλλά πολύτιμο.

Κατ' αντιστοιχία, η διοικητική πρακτική και η κοινωνική εμπειρία χρησιμεύουν για την συγκρότηση της έννοιας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, στην οποία προέχει η αξιολογική συνιστώσα. Πραγματικά, η πεποίθηση του διοικούμενου ότι προστατεύεται από μια διοικητική πράξη ή από μια κατάσταση που δημιουργήσε η διοίκηση, δεν αναγνωρίζεται ως εύλογη μόνον λόγω της παρόδου ενός σημαντικού χρονικού διαστήματος²⁷. Εκτός από την παραπάνω εμπειρική παράμετρο, η

---

²⁴ Προχωρώντας, μάλιστα, σε σύμφωνη ερμηνεία του νόμου προς το Σύνταγμα, βλ. Β. Μπουκουβάλα, "Η έννοια του δάσους και της δασικής έκτασης: ένας διαρκής διάλογος μεταξύ συντακτικού, αναθεωρητικού, κοινού νομοθέτη και δικαστή", ΔιΔικ 2018/5, σ. 837 επ. και τις εκεί παραπομπές.

²⁵ Γ. Παπαδημητρίου, «Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα-Θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργίες», Νόμος και Φύση, 2/1994 σε <http://nomosphysis.org.gr/7006/to-periballontiko-suntagma-themeliosi-periexomeno-kai-leitourgia>.

²⁶ ΑΕΔ 27/99.

²⁷ Ενδεικτικά, βλ. . Χρ. Δετσαρίδης, *Οι αρχές της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και της καλής πίστης στο Διοικητικό Δίκαιο*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2003, ιδίως σ. 102 επ., Α. Μαρκαντωνάτου-Σκαλτσά, *Γενικές αρχές στη νομολογία του ΣτΕ και του ΔΕΚ*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2007, ιδίως σ. 46 επ., Γ. Κατρούγκαλου, "Η προστασία της εμπιστοσύνης του πολίτη προς το Κράτος", ΔιΔικ 1993, σ. 941, Ευ. Κουτούπα-Ρεγκάκου, "Η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του διοικουμένου", *Αρμ.* 1995, σ. 1380, Ευγ. Πρεβεδούρου, "Η αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στη γαλλική έννομη τάξη", ΔτΑ, 2003, σ. 253 επ.

δικαιολογημένη εμπιστοσύνη συγκροτείται και με την συνδρομή στοιχείων που αντλούνται από την πράξη και στηρίζουν την βασιμότητα της πίστης του πολίτη προς την διοικητική συμπεριφορά. Στα πιο κρίσιμα από αυτά συγκαταλέγονται η προσβολή συνταγματικού ή θεμελιώδους δικαιώματος λόγω της μεταβολής της κατάστασης· ο νόμιμος ή μη χαρακτήρας της διοικητικής δράσης που στήριξε την πεποίθηση του διοικουμένου· τυχόν αντιφατικότητα στην συμπεριφορά των διοικητικών οργάνων.²⁸ και, τέλος, η γνώση εκ μέρους του διοικουμένου ή οι πνευματικές, επαγγελματικές και επιστημονικές του ικανότητες ²⁹ .

β) Η ερμηνεία των αόριστων νομικών εννοιών και ο «διάλογος των εξουσιών»

Αποτελεί κοινό τόπο, ότι σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα η νοηματοδότηση των αόριστων εννοιών είναι καταρχάς και καταρχήν έργο του νομοθέτη. Επιφορτισμένος να θέτει κανόνες δικαίου, ο νομοθέτης προφανώς έχει την εξουσία να εξειδικεύει τις αόριστες έννοιες που συναντώνται στο Σύνταγμα ή σε άλλα υπερνομοθετικής ισχύος κείμενα, καθώς και να προσδιορίζει αόριστες έννοιες που αναδείχθηκαν μέσα από την νομική πράξη.

Εξάλλου, η πρόσδοση νοήματος στις αόριστες έννοιες από τον νομοθέτη αποτελεί την “στιγμή” που εκδηλώνεται παραστατικά η διαλεκτική σχέση δικαίου και κοινωνικών εξελίξεων: ανταποκρινόμενο στα αιτήματα, τις διεκδικήσεις, τις αγωνίες και τους φόβους του κοινωνικού συνόλου, το νομοθετικό όργανο προσαρμόζει το νόημα των αόριστων εννοιών στα μεταβαλλόμενα κοινωνικά δεδομένα. Χαρακτηριστική είναι η εξειδίκευση της αόριστης έννοιας “σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής” του άρθρου 11 παρ. 2 Συντ. από τον πρόσφατο ν. 4703/2020. Στο άρθρο 2 του νόμου, η κατά το Σύνταγμα σοβαρή γίνεται απλώς διατάραξη και καθορίζεται ως η “σοβαρή παρεμπόδιση της κίνησης των πολιτών και γενικά η διασάλευση της ομαλής κοινωνικής και οικονομικής ζωής μιας περιοχής”, συρρικνώνοντας την συνταγματική προστασία.

Εξίσου αυτονόητη είναι η υποχρέωση του δικαστή να ελέγχει τόσο την εννοιολόγηση των αόριστων νομικών εννοιών μέσω της ένταξής τους σε νομοθετικά κείμενα, όσο και τον σεβασμό τους, στον βαθμό που αυτές εντάσσονται σε συνταγματικό κανόνα. Στην

---

²⁸ ΣτΕ 2522/2000

²⁹ ΣτΕ 350/2020

ελληνική έννομη τάξη, ο έλεγχος αυτός είναι έλεγχος ορίων και τούτο συναρθρώνει τον δημοκρατικό με τον δικαιοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος³⁰.

Αντιγνωμία υπάρχει για το ζήτημα αν η διοίκηση έχει την αρμοδιότητα να καθορίζει το περιεχόμενο των αόριστων εννοιών και ποιες είναι οι δεσμεύσεις που οριοθετούν την σχετική εξουσία της. Το πρόβλημα συσκοτίστηκε κάπως από το γεγονός ότι τμήμα της θεωρίας, αλλά και δικαστικές αποφάσεις, αντιμετωπίζουν τις αόριστες έννοιες ως μια άλλη μορφή της διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης. Τούτο έχει ως συνέπεια αφενός η ερμηνεία των αόριστων εννοιών από την διοίκηση να αξιολογείται με τους όρους άσκησης της διακριτικής ευχέρειας και αφετέρου να επιβιώνει η αντίληψη ότι το έργο της διοίκησης είναι κατά κανόνα “μηχανικό” και συνίσταται στην “εξαγωγή” του κανόνα και την εφαρμογή του στην συγκεκριμένη περίπτωση.

Εφαρμογή του δικαίου, όμως, χωρίς ερμηνεία του είναι αδύνατη. Τούτο ισχύει σε κάθε περίπτωση³¹, ακόμη και αν η ερμηνεία αποτυπώνεται συνοπτικά ή ελλειπτικά, όπως συχνά συμβαίνει στις διοικητικές πράξεις³². Σε αυτές, η εννοιολόγηση των αόριστων εννοιών προκύπτει συνήθως από την αιτιολογία της πράξης, από την οποία πάντως συνάγεται ο εφαρμοζόμενος από την διοίκηση κανόνας, δηλαδή αναδεικνύεται ο προσδιορισμός της εννοιολογικής περιφέρειας της αόριστης έννοιας που *θεμελιώνει την μοναδική νόμιμη λύση στην συγκεκριμένη περίπτωση*³³. Για τον λόγο αυτό, η

---

³⁰ Από την εκτεταμένη και ενίοτε θυελλώδη συζήτηση για τον έλεγχο της συνταγματικότητας στην Ελλάδα βλ. απολύτως ενδεικτικά, Α. Μανιτάκη, “Ιστορικά γνωρίσματα και λογικά προαπαιτούμενα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα”, *ΤοΣ* 2003/1, σ. 13 επ., του ίδιου, “Οι αυτοδεσμεύσεις του δικαστή από τον παρεμπόδιτο έλεγχο της (αντι)συνταγματικότητας των νόμων”, *ΤοΣ*, 2006/2, σ. 403 επ. Ευ. Βενιζέλου-Κ. Χρυσόγονου, *Το πρόβλημα της συνταγματικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Α. Σάκκουλας, 2006, Γ. Τασόπουλου, *Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2007 Κ. Γιαννακόπουλου, “Ο διάχυτος και παρεμπόδιτος δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα υπό το πρίσμα του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου”, *ΕφημΔΔ* 2009/6, σ. 825 επ. και για την ιστορική διαδρομή του ελέγχου Ακ. Καϊδατζή, *Ο δικαστικός έλεγχος των νόμων στην Ελλάδα (1844-1935)*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2016.

³¹ Βλ. πιο πάνω υπό Ι).

³² Αναντίλεκτη είναι πλέον η εξουσία των Ανεξάρτητων Αρχών να καθορίζουν το περιεχόμενο των αόριστων εννοιών κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους, ενδεικτικά βλ. Κ. Παπανικολάου, *Η εξουσία των Ανεξάρτητων Αρχών*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2018, σ. 238 επ. Πάντως, το γεγονός ότι οι Ανεξάρτητες Αρχές είναι εξοπλισμένες με οργανική ανεξαρτησία, δεν μεταβάλλει τον χαρακτήρα της ερμηνευτικής διαδικασίας που ακολουθούν ως φορείς της εκτελεστικής εξουσίας και που ταιριάζει με αυτή των υπόλοιπων οργάνων της διοίκησης.

³³ Όπως επισημαίνει ο Μ. Πικραμένος, *Η αιτιολογία των διοικητικών πράξεων*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2012, σ. 288 “Η διοικητική πράξη που εκδίδεται τελικώς από το αρμόδιο όργανο, αποτυπώνει τον τρόπο με τον οποίο προσδιορίστηκε το περιεχόμενο της αόριστης ή αξιολογικής νομικής έννοιας” και “το Δικαστήριο ασκεί έλεγχο νομιμότητας, ο οποίος συνίσταται στην εξέταση της αόριστης νομικής έννοιας που χρησιμοποίησε η Διοίκηση και του περιεχομένου που της προσέδωσε.”

εσφαλμένη σημασιολόγηση της αόριστης έννοιας από την διοίκηση πλήττει την νομιμότητα της πράξης και την καθιστά ακυρωτέα.

γ) Οι αόριστες νομικές έννοιες στηρίζουν τον έλεγχο νομιμότητας και εκλεπτύνουν τον έλεγχο συνταγματικότητας των κρατικών πράξεων

Είναι, λοιπόν, ευνόητο, ότι η κακή χρήση των αόριστων εννοιών οδηγεί σε εσφαλμένη διατύπωση της μείζονος πρότασης του νομικού συλλογισμού στον οποίο στηρίζεται η ρύθμιση καθεμιάς περίπτωσης. Εφόσον το σφάλμα εμφιλοχωρήσει σε δικαστική κρίση, ο εντοπισμός του θεμελιώνει τον αναιρετικό έλεγχο της απόφασης. Κατά λογική ακολουθία, ο λανθασμένος προσδιορισμός του νοήματός της από την διοίκηση καθιστά την πράξη παράνομη και ο έλεγχος που διενεργείται, αφορά την ορθότητα της ερμηνείας που επιλέχθηκε³⁴ και δεν δικαιολογεί τον αυτοπεριορισμό που -οφείλει να- επιδεικνύει ο δικαστής κατά την αξιολόγηση της αιτιολογίας.

Με αφορμή τον έλεγχο αυτό αναδεικνύεται η συμβολή των αόριστων εννοιών στην προστασία της αυτονομίας και στην πραγμάτωση των θεμελιωδών αρχών του πολιτεύματος. Πραγματικά, η σύνθετη νοητική διεργασία που καταλήγει στον προσδιορισμό του περιεχομένου τους, πρώτα από όλα επιβάλλει στον ερμηνευτή να εξασφαλίσει την διαφάνεια και τον ορθολογικό χαρακτήρα της: η απαίτηση να εμφανίζονται τα κριτήρια που χρησιμοποίησε ο εφαρμοστής του κανόνα και η διάγνωση των αναμενόμενων συνεπειών επιτρέπουν την εύκολη κατανόηση της ερμηνευτικής επιλογής και καθιστούν την ρύθμιση ευχερώς προσβάσιμη από καθένα πολίτη, δηλαδή την νομιμοποιούν.

Τέλος, η “εφεύρεση” του νοήματός τους πραγματοποιείται ενόψει της ανάγκης σεβασμού των δικαιωμάτων που διακυβεύονται σε καθεμιά συνθήκη και υπακούει στο αίτημα της πρακτικής εναρμόνισής τους. Με αυτόν τον τρόπο, η αόριστη έννοια ενσαρκώνει τα θεμελιώδη προτάγματα της έννομης τάξης και επιτρέπει στον δικαστή και στην νομική επιστήμη να συμβάλλουν στην πραγμάτωσή τους.

Αντί κατακλείδας: πέρα από τον φόβο του δικαστικού ακτιβισμού και της φωνής του λαού

---

³⁴ Αντίθετοι οι Μαρκαντωνάτου- Σκαλτσά, *ό.π.*, σ. 98 και Α. Γέροντας, *Επιτομή Γενικού Διοικητικού Δικαίου*, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2020, σ. 275 επ.,

Οι αόριστες νομικές έννοιες και η εφαρμογή τους είναι οι πιο παραστατικοί μάρτυρες του *δικαιοπλαστικού χαρακτήρα της ερμηνείας του δικαίου*. Ο ερμηνευτής συναντιέται με τα νοήματα που ο νομοθέτης είχε εισαγάγει στην έννομη τάξη και αναμετριέται με αυτά, προκειμένου να εξασφαλίσει την αποτελεσματική ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων, που πλέον εξελίσσονται τάχιστα και συνήθως διατρέχονται από συγκρούσεις.

Έτσι, οι αόριστες νομικές έννοιες βρίσκονται στο επίκεντρο αντιπαραθέσεων που αφορούν κρίσιμα κοινωνικοοικονομικά ζητήματα και πολλές φορές προσλαμβάνουν πολιτική διάσταση. Για τον λόγο αυτό, η επαναδιατύπωση του νοήματός τους με βάση τα κανονιστικά αιτήματα της εποχής είναι μια δύσκολη υπόθεση: ο νομοθέτης ανταποκρίνεται σε διεκδικήσεις που άλλοτε έχουν στέρεο κοινωνικό υπόβαθρο, άλλοτε όμως εκφράζονται από την παρορμητική και εν πολλοίς χειραγωγούμενη κοινή γνώμη. Η διοίκηση καλείται να τις εφαρμόσει, μεριμνώντας για την ισότιμη προστασία όλων των χρηστών της, που διαβιώνουν σε συνθήκες ακραίας ανισότητας. Τέλος, ο δικαστής αναζητά το νόημά τους κινούμενος ανάμεσα στο όριο της λειψής δημοκρατικής του νομιμοποίησης και την ευθύνη να εξασφαλίσει τον σεβασμό της θέλησης ενός λαού που σήμερα δεν υπάρχει, αποφάσισε όμως πρωταρχικά όταν συνέταξε το πολίτευμα.

Η επιστήμη, κατά κύριο λόγο η νομική επιστήμη και οι μέθοδοι της καθοδηγούν την νομική πράξη και συμβάλλουν στην ορθολογική κατάστρωση των ερμηνευτικών προτάσεων. Επίσης, η διαδικασία με βάση την οποία σημασιολογούνται οι αόριστες έννοιες, η διαφάνεια και η πληρότητα του συλλογισμού επηρεάζουν το περιεχόμενό τους. Είναι όμως η αναγωγή στις θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος που καθιστά τις αόριστες έννοιες μέσο εκδημοκρατισμού του δικαίου και που προσδίδει δικαιότερο χαρακτήρα στους κανόνες του: η σύνδεση του νοήματός τους με την ισότητα, την κοινωνική αξιοπρέπεια και την αλληλεγγύη επιτρέπει στις αόριστες έννοιες να δίνουν απαντήσεις στα σύγχρονα προβλήματα, να διατηρούν την συνοχή της έννομης τάξης και τον εγγυητικό χαρακτήρα του δημόσιου δικαίου.